

Katolikusok Budán és Pesten a török hódoltság idején

Evlia Cselebi török utazó 1663-ban Magyarországon járt. Utinaplójában Buda várának leírása mellett rövid történelmi visszapillantást ad: felvillantja a török uralom kezdetét. Miután Buda várát a török sereg Nándorfehérvár bevételének huszadik, a mohácsi csatának pedig tizenötödik évfordulóján, 1541. augusztus 29-én csellel bevette, két nap múlva Izabella királyné és kísérete Lipppa felé távozott. „Mihelyt a királyné Erdélybe indult, Szulejmán kán most már Buda birtokosa lett, s az ulemákat, imámokat és müezzinéket a bástyákra küldötte fel, s az összes hitharcosok a mohamedi szózatot elkiáltották, utána pedig hét üteg ágyúval és hét üteg puskával díszlövést tettek s a dörgés az eget és földet megrázkódtatta. Hét nap és hét éjjelen át tartó hódítási ünnepélyt rendeztek. *Valamennyi templomot kitisztították*, a mihrábokat (előimádkozó helye a dzsámiban) Mekka felé fordították, s meglett a mihráb és mimber (keskeny szószerk a mecsetekben).” Mindez szeptember 2-án, a császár ünnepélyes bevonulásakor vette kezdetét.

A soktemplomú keresztény Buda így besorolódott a török birodalom sokmecsetű városai közé. Bár nem ilyen ünnepélyesen, de ugyanez történt a Duna túlsó partján, Pest városában is. A hódítók a keresztény templomokat az iszlám kultuszhelyeivé átalakították, s ekkor a templomok maradék berendezése is elpusztult, mindaz, amit a menekülők nem vittek vagy vihettek magukkal, s ami túlélte az ostromot. Mindkét városban volt azonban kivétel, mert a lakosságnak főként a szegényebb része továbbra is ott maradt, s a hódítók számukra minimális szinten, de engedélyezték az istentiszteletek tartását. Eleinte két templomhoz kötődik a maradék keresztény közösségek sorsa; a gyér adatok egyaránt tájékoztatnak a kőből és az eleven kövekből épült egyházzról.

Hans Dernschwam útinaplója (Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553–55) arról tudósít, hogy másfél évtizeddel a török hódítás bekövetkezése után a katolikusokat Budán „két öreg pap igyekezett hitükben megtartani”. A törökök a Mária Magdolna- (később Helyörségi) templomot hagyták meg a keresztényeknek, hogy „döre hitüket értelmetlen szokásaik szerint” ott megvallják. Tehették ezt annál könnyebben, mert már a középkorban is a Mária Magdolna-templom volt a magyarok egyháza. A hódoltság alatt itt, a város szélén, a zsidók utcáihoz közel az olasz kereskedők és a magyarok laktak. A templom fönntartását szerény anyagi alap segítette, mert korábbi forrás hírül adja, hogy a Csanli kiliszi (harangos templom) 1547-ben tulajdonosa a Duna partján álló malmok egyikének. A templom kórusát (szentély) a katolikusok bírták, míg a protestánsok a hajóban gyülekeztek. A közös templomhasználatra bőségesen van példa. Lehetséges, hogy ezt szabályos per előzte meg, s a templomtól ilyenén megosztását a török hatóság végezte. A katolikus közösség fő erőssége az olasz kereskedők csoportja, akik már a hódoltság előtt is itt éltek, és a dél felé bonyolódó kereskedelmet innen irányították. Részben ez lehet a magyarázata a protestáns Hans Dernschwam megállapításának, miszerint a két öreg katolikus pap nem sok sikerrel végezte munkáját, mert az emberek szívesebben hallgatták a protestáns papokat, akik legalább magyarul prédikáltak. Melius Juhász Péter 1562-ben botrányként emlegeti, hogy hittestvérei „a parazna Babillon papiaival egyszersmind egygyüt kiáltnac”; és több utazó ugyanezt a tényt állapítja meg (1573, 1574, 1584).

Reinhold Lubenau 1587-ben részletesebb információval szolgál, amikor elmondja, hogy a két katolikus lelkipásztor Ferenc-rendi szerzetes és munkájukat egy iskolamester segíti. Azonban hamarosan változás következett be, s erről Scherer György jezsuita 1595-ben mondott beszédéből értesülünk. A pozsonyi országgyűlés idején a jezsuita atya azt panaszolja föl, hogy a török hatóság elvette a budai keresztény polgárok templomát. Ebből ugyan nem világos, hogy az intézkedés a katolikusokat és a protestánsokat egyenlő mértékben érintette-e, de tény, hogy néhány évtized kell, míg a források ismét katolikus papról adnak hírt. A századforduló táján az olaszok az ostromokban alaposan megrongált budai várat elhagyták, s ha ez nem jelentette is a katolikus közösség megszűntét, mégis annak gyöngülését jelezte. Míg a váron belül csökkent, addig a váron kívül növekedett a katolikusok száma. Bocatius János kassai bíró ittjártakor, 1605-ben találkozott annak a népességnek első képviselőjével, amely a 17. század folyamán délről, illetve a Balkánról települt be a budai vár alá, a mai Vízi-város területére, mert a sok viszontagság révén megfogyatkozott őslakosság munkáerejét csak így lehetett pótolni. Evlia Cselebi találkozott velük, sőt némi túlzással azt állítja, hogy „Buda egész lakossága boszniai bosnyák”.

A katolikus lakosság többségének bosnyák eredetére utal az, hogy a római Propaganda Fide kongregáció 1635-ben Kamengrádi Fülöp bosnyák Ferenc-rendi papot Budára küldi, hogy az itt szynylődő keresztényeket összefogja, és az istentiszteleti életet továbbvigye. Szervező tevékenységének eredménye egy szerény kápolna fölépítése, s itt „parochum agebat”. Ő vagy utóda (esetleg utódai) egy jó évtizedig itt működik, majd a török hatóságok türelmetlensége miatt tanácsosabb átköltözni Pestre, s onnan folytatni a lelkipásztori munkát. Kőrös városától 1647-ben szerény adományt kaptak a ferencesek, hogy Pesten templomot építsenek, nem sokkal ennek előtte lehetett a költözés.

A ferencesek pesti működésének kezdete szerény: „Itt vettek egy házat, s annak egyik szobája lett a kápolna.” Mégis, „1649-ben már itt látogatta meg a Budán és Pesten lakó katolikusokat Ibrisimovics Marián szendrő-belgrádi püspök és 302 Budán és környékén lakó személynek adta fel a bérmálás szentségét” (Karácsonyi II. 365.). A szerzetesek tudatosan ragaszkodtak ahhoz, hogy a helyi elöljárót Pesten lakása ellenére is budainak nevezzék. Benlics püspök 1664-ben azt jelenti, hogy a katolikusok sokat szenvedtek az 1663–64. évi háborúban, és ugyanakkor a bosnyák provincia ferenceseit megerősíti Budán. A katolikus hitélet fellendülése segítette Buda városa katolikus tanácsának továbbélését egészen a török uralom végéig: ennek meglétét egy 1685-ből származó, nemrég előkerült levél is bizonyítja. Ha a katolikusoknak egy ideig nem volt is lelkipásztoruk, a katolikus élet mégis töretlennek mondható. A bosnyák lakosság jelentős része az 1684. évi ostrom alkalmával elmenekült, de Cornaro velencei követ jelentése alapján ismert, hogy még a döntő, 1686-os ostrom alatt is maradtak keresztények a várban. „Az események arra is mutatnak, hogy a törökök keresztényellenes gyűlölete elsősorban a katolikusok ellen irányult” (Jankovich, 156.).

A ferencesek az ostrom után azonnal a várba mentek, és a mecsetté átalakított Nagyboldogasszony-templomot elfoglalták. Csak Széchenyi György esztergomi érsek személyes és helyszíni ítélkezése után adták át a szintén hamar, de hozzájuk képest megkésve érkezett jezsuitáknak. Ekkor a bosnyák ferencesek a Mária Magdolna-templom romjait és környékét kapták meg, hogy templomot és kolostort építsenek. A későbbiekben büszkén hangoztatták, hogy ők már a török hódoltság alatt Budán voltak.

Budai hitsorsosaiknál Pest városának keresztényei sem voltak kedvezőbb helyzetben. A ferencesek középkori templomát a törökök 1526-ban felgyújtották s az újjáépítés csak 1537-ben fejeződött be. A hódítók 1541-ben dzsámivá átalakították, s a szerzetesek a begina-apácák házában húzták meg magukat, mielőtt a közösség eltűn-

volna egy-két éven belül. A belvárosi főtemplom maradt meg a keresztények birtokában. A 16. századi utazók kifejezetten katolikusokról nem szólnak, ám ez nem jelenti feltétlenül a hívek hiányát. Később a törökök ezt a templomot is átalakították mecsetté, amint a szentély délkeleti falában található imafülke bizonyítja. Mindez oda vezetett, hogy a török hatóság a Budáról áttelepült ferencesek számára engedélyezte egy kicsiny (azóta teljesen eltűnt) templom felépítését. Ez „Pest északi részén, a keleti városfalhoz közel”, a mai Gerlóczy utca tájékán állt. A 17. század dereka táján építhették fel, ehhez járult hozzá Körös városa szerény mértékben, ennek adakozott Lipót császár 1666-ban a maga mértékével, amikor 3000 aranyat küldött a „a pogányok között fennálló egyetlen templomocskának”. Az épületet egy korabeli festményről és több metszetről, rajzról ismerjük. A hosszajós, egyenes szentélyzáródású templom homlokzata kelet felé nézett, oromzata csúcsát kereszt, meredek tetőzetét kicsiny, hagymasisakos torony díszítette. Az utazók naplói többször is megemlítik (1663, 1666, 1680, 1681), sőt van, aki Budáról átjön ide misét hallgatni. Két szerzetes pap lakott a templom mellett; legalábbis 1679-ben még mindketten itt voltak, 1686-ban azonban már csak egy ferences páter tartózkodott Pesten. Az „ecclesiola”, amint azt a Lipóthoz segélyért forduló Derventa Máté nevezte, Pest 1686-os visszafoglalásakor pusztulhatott el. Az ostrom elől Fehérvárra menekült ferences hamarosan visszatért, de a bosnyák provincia ferenceseinek meg kellett elégedniük budai szerzeményükkel. A Szinán bégről elnevezett dzsámít (a középkori ferences templomot dzsámivá alakítva) 1689-ben a mariánus provincia ferencesei kapják meg, hogy a hamarosan testvérvárosa nyomdokaiba lépő Pest katolikus életének egyik meghatározó tényezői legyenek.

Szulejmán császár Budára történt diadalmos bevonulásának 145. évfordulóján, 1686. szeptember 2-án reggel Buda városa ellen megindult az ostrom harmadik, döntő rohama, és az esti órákra ismét a keresztényeké, a magyaroké volt Buda. XI. Ince pápa Rómában szeptember 9-én vette hírül a győzelmet, s amikor a következő napokban újabb tudósítások ezt megerősítették, elrendelte, hogy szeptember 12-én közzöljék Róma népével az örömhírt.

A szeptember 2-i dátumhoz még fűződik egy esemény. A már régóta esedékes konzisztóriumot a pápa erre a napra hívta össze, hogy 27 új bíborost avasson. A pápa környezete értetlenül szemlélte, miért nem várja meg XI. Ince az évszázad ostromának kimenetelét. A konzisztórium végeztével a pápa homályos értelmű kijelentést tett: „Ne a kinevezéseken, hanem a kereszténység dicsőségének gyarapodásán örvendezetek!” Francisco Buonvisi pápai nuncius volt az első, aki mindennek misztikus értelmet tulajdonított. A két testvérváros katolikusai pedig maguk mögött tudva a másfél évszázados próbára tétetést, nekiláthattak az újjáépítésnek, mert Buda immáron „expugnata”.

Irodalom

Gárdonyi Albert: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. In: TBM V. Bp., 1936. 13–33. *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Budapest története III. Bp., 1944. V. fejezet. Vallások és népek, 156–164. *Jankovich Miklós*: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. In: TBM XIV. Bp., 1961. 147–159. *Szabó Erzsébet*: A ferencrendiek pesti XVII. századi temploma. In: Műemlékvédelem, 1969. 14–17. *Fekete Lajos–Nagy Lajos*: A keresztény egyházak Budán és Pesten. In: Budapest története II. Bp., 1975. 411–412. *Pásztor Mihály*: Buda és Pest a török uralom után. Bp., é. n. *Károlyi Árpád–Wellmann Imre*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp., 1936. *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp., 1923–24. *Evlia Cselebi* Magyarországi utazása. Bp., 1904. *Fraknoi Vilmos*: XI. Ince pápa és Magyarország fölszabadítása a török uralom alól. Bp., 1886.